

TÜRK HALI SANATI

OKTAY ASLANAPA*

Daima Türkler'in yaşadığı ülkelerde ortaya çıkan halının tarihi sıkı sıkıya Türkler'e bağlı olduğu gibi Büyük Selçuklu Sultanlığı devrinde kurulan devletlerle, bunun tekniğini önce İslâm âlemine sonra bütün dünyaya tanıtan da Türkler olmuştur. Bununla beraber Büyük Selçuklulardan halı kalmamış, Anadolu Selçuklularından gelen Konya halıları yirminci yüzyıla kadar gelişen halı sanatının temeli olmuş, yedi asır boyunca Türk halı sanatı aralıksız, daima yeni tiplerin yaratıldığı parlak bir gelişme göstermiştir.

Altaylarda beşinci Pazırık kurganında buzullar içinden çıkarılan en eski halı Asya Hunları bölgesinden gelmektedir. Aslında bunun bulunduğu yer kürk ve hayvan postunun kullanıldığı, hâkim olduğu bir bölgedir. Asya Hunları bu motifleri maden eserlerinde de değerlendirmişlerdir. Buna karşılık iç geniş bordürde görülen ren geyikleri, bu bölgenin faunasına girmektedir.

Beşinci kurganda bulunan bu hah inanılmaz inceliği, yüksek kalitesi, motiflerinin zenginliği ve özellikleri ile dikkati çeker. Buzul haline gelmiş bir kurgan odasında, mumyalanmış ölü at, dört tekerlekli araba ve diğer ev eşyaları arasında bulunan bu hah, ilk defa 1953'de yayınlanarak çok geniş ilgi uyandırmış daha sonra etraflıca tanıtılmıştır. Hah 1.89×2 m. boyutlu ve çok ince yünden (iplik) yapılmış olup, 10 cm^2 de 36000 Gördes düğümü ile inanılmaz ve daha sonraları erişilmemiş bir ustalık eseridir. Halı, süvari figürlerinden geniş bordür, geyik figürlerinden ikinci geniş bordür, gri fonlardan bir iç ve bir dış dar bordür, zeminde 24 kare halinde haçvarı çiçeklerden, kırmızı zemin üzerine beyaz, sarı ve mavi renklerin hâkim olduğu dama tahtasına benzer bir örnek göstermektedir. Rudenko, kurgandaki eşya ile halıyı İskitler'e malederek M. Ö. 5. yüzyıla tarihlendirmiştir. Daha sonraki yayınlarda Ghirsman ve Bussagli, M. Ö. 4-3. yüzyıllara koymuşlar, nihayet Mongait, birçok

* Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Türk ve İslâm Sanatı Tarihi Profesörü, Atatürk Kültür Merkezi Üyesi.

araştırmacıların M. Ö. 3. yüzyıl ile İsa'nın doğumu arasındaki yıllara tarihlendirmeyi uygun bulduğunu belirtmiştir. Daha sonra J. Zick Nissen ise, halının M. Ö. 5. yüzyılda Susa ve Frigya arasında herhangi bir merkezde yapılabileceğine, sanat geleneklerinin Kuzeybatı İran'ı işaret ettiğini ileri sürmüştür. Bununla beraber, ölülerinin gömülmesi adetleri, mumyalanmış ölülerin tipleri ve Altay bölgesinin tarihi ile komşu kurganlarda çıkan diğer eserler karşılaştırılınca, halının Asya Hunları'na ve M. Ö. 3-2. yüzyıllara mâiledilmesi akla yakın gelmektedir. Bu arada Asurlular'ın Ninova Kuyuncuk Sarayı'nda M. Ö. 8. yüzyıla ait taşa oyulmuş haçvari dört yapraklı lotüs çiçeği motifleri ile Ahamemişler'in Persepolis rölyeflerinde görülen kıyafetlerle süvari tipleri ve geyik figürlerinin dış bordürdeki gri fonlarla bir arada ele alınması çeşitli etkilerin başarı ile değerlendirildiğini göstermektedir. Bu ancak, Asya'nın büyük kısmına hâkim olan Hun İmparatorluğu'nun gerçekleştirebileceği bir gelişmedir.

Doğu Türkistan'da Bulunan Halılar :

Rudenko'nun Pazırık halısını keşfinden 40 yıl kadar önce Aurel Stein 1906-1908'de Doğu Türkistan'da Lop gölü batısında Lou-Lan'da 3 ve 4. yüzyıldan kalma düğümlü halı parçalarını bulmuştu. Bunlar sert, kalın ve boyanmamış yünden bükülmüş ipliklerden tek argaç üzerine düğüm atılıp, bazan beş sıra arış geçirilerek hazırlanmıştır, üç çeşit sarı, koyu mavi, kırmızı, mat yeşil ve kahverenginden canlı ve parlak renkler, baklavalara, şeritler ve çok stilize çiçeklerden ibaret basit örnekleri meydana getirmektedir. Bu parçalar, şimdi Londra'da British Museum'da ve Hindistan'daki Yeni Delhi Müzesi'nde saklanmaktadır.

Bundan bir kaç yıl sonra 1913'de A. von Le Coq, Turfan araştırmalarını yaparken Kuça'nın batısında Kızıl'da diğer bir düğümlü halı parçası bulmuştur. 16 × 26 cm. boyutlu parça yine sert, kalın boyasız yünden bükülmüş ve arışlarla tek argaç üzerine düğümlü, fakat ayrıca bir atlamalı argaçlar üzerine ince yün iplik düğümlerle zenginleştirilmiş bir tekniği vardır.

Abbasiler'in merkezi Samarra'nın (838-883) Türk muhafız birlikleri için kurulmuş bir şehir olduğunu düşünürsek 9. yüzyıl erken Abbasi devri halı sanatı ile kolayca bağlantı kurabiliriz. Tek argaca düğüm tekniği ile iki halı parçası Lamm tarafından Fustat'da

bulunmuş ve yayınlanmıştır. Her iki parça tek argaç üzerine düğüm-
lenmiş olup, alternatif argaçlar üzerine sıralanmış kısa yün ipliklerle
Doğu Türkistan'da bulunan halı parçalarının tekniklerini andırmak-
tadır. Bundan başka baklavalardan meydana gelen geometrik kom-
pozisyonları da tamamı ile Türk halılarındaki örneklerle uygundur.

Fustat'da bulunmuş ve Abbasiler'e maledilen diğer üç hah par-
çası Kahire Arap Müzesi, Washington Textile Müzesi ve Berlin
Müzeleri'ndedir. Fustat'da bulunmuş diğer ilgi çekici parçalar da
New York Metropolitan Müzesi'ndedir. Bunlar kırmızı zemine
mavi, sarı, yeşil ve kahverengi olarak üçgenler ve dairelerden bir
şerit ile mazgal dekoru ve koyu mavi zemin üzerine kûfi bordür
süslemelidir. Burada kûfi bordür Abbasi parçalarından daha geliş-
miş durumdadır. Böylece bunlar Tulunlular ve Ahşitler gibi ilk
Türk-İslâm devletlerine veya Fatımi devrine bağlanabilir. Fustat
parçalarının Mısır'da mı yapıldığı, yoksa diğer eyaletlerden (Irak
gibi) mi geldiği sorulabilir. Fakat her iki halde de bunların Türk
unsurları dolayısı ile Türklerle bağlantısı şüphe götürmez. "Binbir
gece" masallarında sözü edilen *Uçan halı*, o zamanlar Türkler tarafın-
dan getirilerek, çok hayranlık uyandıran halıyı tanıdıktan sonra ona
böyle sihirli vasıflar verilmesi sonunda masallara konu edilmiştir.

Halı sanatının ilk gelişmesinde üç devir, Konya Selçuklu devrine
ginceye kadar, M. Ö. 3. yüzyıl Asya Hunları'ndan kalan Pazırık
halısı, Doğu Türkistan'da bulunan tek argaç üzerine basit düğüm
teknîği ile yapılmış, 3. ve 6. yüzyıllardan kalma küçük parça halılar
ve Abbasilerden kalma Fustat'da bulunmuş geometrik örnekli ha-
lı parçaları olmuştur. Onuncu yüzyılda Buhara ve Türkistan'ın
diğer büyük merkezlerinde eskiden olduğu gibi halı yapıldığı
ve bunların diğer ülkelere ihraç edildiği bilinmektedir. Onüçüncü
yüzyıl Moğolların tahrikine kadar bu durum devam etmiştir. Bu
devirden ve daha sonra Büyük Selçuklulardan kalan Gördes Türk
düğümü ile yapılmış halılar bütün halı sanatının temelini oluşturan
en eski halılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu Selçuklu Halıları :

1905 yılına kadar Alâeddin Camii'ni ziyaret edenlerden, yıllarca
burada çalışıp eser veren Sarre'de dahil olarak, hiçbiri Konya halı-
larını farkedememiştir. Bu halılar, ilk defa bunları keşfeden İsveçli
Martin'in, o zamanlar Alman konsolosluğunda görevli ve Danimarka

asılı Loytved'e bunların çok büyük ilmi değerlerine işaret etmesiyle aydınlığa çıkıp, kısa zamanda tanınarak meşhur olmuştur. Martin bunları ancak 1908'de biri tekst, diğeri levhalar olarak 67 × 56 cm. boyunda ve tekst cildi on kilo ağırlıkta iki ciltlik eserinde tek renkli ve renkli olarak yayınlanmıştır. 113. sayfada şöyle yazılıdır: "The photographs I reproduce I owe to the courtesy of H. R. H. Prince William of Sweden who, when visiting Konia, asked the Governor-General to have such made for this work, and by order of H. H. the Grand-Vizier Ferid Pasha, they were executed". Bu resimleri nasıl sağladığını anlatan not 247 de ise Danimarka asılı Alman konsolosu Loytved'in Prens tarafından istenen fotoğraf ve suluboyaların muhafaza edilmesiyle görevlendirildiğini fakat onun kendi başına bunlardan birer kopya çıkartarak müsaade almadan Berlin'e gönderdiğini açıklamıştır. Fakat Martin'den bir yıl önce Fr. Sarre üç Selçuklu halısını henüz orijinallerini görmeden önce ve kendi ifadesiyle Loytved'in gönderdiği fotoğraf ve resimlere göre makale halinde yayınlamış bulunuyordu.

Sarre'nin, "Mittelalterliche Knüpftteppiche" adıyla Kunst und Kunsthandwerk dergisinde çıkan makalesi hem bir yıl daha önceden, hem de geniş ölçüde dağıldığı için bu halıların çabuk tanınmasına yol açmıştır. 1909'da, Seldschukische Kleinkunst kitabında aynı halıları bir daha yayınlayan Sarre'den sonra, 1914'de Bode-Kühnel bu halıları Volderasiatische Knupftteppiche aus älterer Zeit adlı kitaplarının ikinci baskısına almışlar, ondan itibaren de hah ilminin temeli belli olmuştur. Fakat ancak Erdmann'ın çalışmalarıyla bunlar geniş ölçüde tanınabilmiştir.

Bu halılar büyük boyda olup bir tanesi 15 m² ölçüsüne kadar varmıştır. Renk ve dekor bakımından inanılmaz bir zenginlik gösterirler. Zemin umumiyetle koyu mavi veya kırmızıdır. Motifler açık mavi ve açık kırmızıdır. Açık ve koyu sarı ile bazen açık yeşil de göze çarpar. Koyu ve açık renklerin ahengi çok dinlendiricidir. Ruh uokşayan bir sükûnet meydana getirir. Pekaz renk kullanılmış olmakla beraber, aynı rengin çeşitli nüanslarıyla büyük bir zenginlik etkisi uyandırılmıştır. Bunlarda en ileri resim sanatlarıyla boy ölçüşecek bir renk anlayışı kendini belli eder.

Dekorları meydana getiren motifler; baklavalalar, sekiz köşeli yıldız, uçları çengellerle çevrilen sekizgenler gibi sık sık görülen

geometrik şekillerdir. Bazan geometrik şemaya uydurulmuş bitki motiflerine de yer verilmiştir. Zemin kompozisyonu, bu sade şekillerden ibaret motiflerin yan yana ve üst üste sıralanmasından meydana gelir. Fakat Konya Selçuklu halılarına asıl anıtsal ve karakteristik manzarasını veren geniş bordürlerindeki iri kûfi yazı dekorudur. Başlangıçta uçları ok başını andıran sivri üçgenlerle nihayetlenen dik harfli bir kûfi görülür. Sonraları bu, çeşitli değişmelere uğrayarak devam eder.

Kûfi bordürlerde dar ve uzun kenarlar düzüne uzatılarak aralarında hiçbir bağlantı sağlanmamış, böylece köşeler hemen hemen boş bırakılmıştır. Daha sonraki gelişmelerde uygulanan çok başarılı köşe geçişleri yanında bunlar henüz böyle bir problemin ele alınmadığı arkaik bir devrin özelliklerini göstermektedir.

Sonraları örgülü ve çiçekli Kûfi bordürler halinde gelişerek 14. ve 15. yüzyıl minyatürlerinin halı tasvirlerinden İspanya ve erken Kafkas halılarına varıncaya kadar etkisini göstermiş olan Kûfi bordürler büyük ölçüde dekoratif zenginlik sağlamıştır.

1905'de Konya Alâeddin Camii'nde bulunan halıların camiin genişletildiği 1221 yılından sonra Sultan Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılıp, daha onun sağlığında buraya vakfedilmiş olmaları gerekir. Geniş mekânı kaplayacak şekilde ve 5-6 metre uzunluktaki bu büyük halılar Selçuklu sanatının en abidevi örnekleri arasında yer almaktadır. Koyu ve açık olarak mavi ve kırmızı renkler esastır. İki ton halinde yeşil de görülür. Pek belirli olmayan kirli beyaz veya krem rengi ile daha çok konturları belirleyen koyu bir kahverengi, nadiren biraz parlak sarı, ikinci plânda bunların yanında daha az yer alır. Bütün örnekler esasında geometrik ve aynı motifler kaydırmalı eksenler halinde sıralanmış olup geniş ölçüdeki zemine göre küçük şekillerden meydana gelmiştir. Pek ince olmayan düğüm sıklığı m² de seksen ile yüzbin arasında değişmektedir. Her düğümüyle Selçuklu olan bu halılar gerçekten sultanî eserlerdir. 2.50 hatta 3 metre genişliğine yaklaşan bu halıların tezgâhları büyük atölyeleri gerektirmektedir. Ancak, aynı şehirdeki imalât yerlerinde yapılması olmalıdır.

25 yıl sonra, 1930'da Amerikalı Prof. R. Riefstahl tarafından Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde (Konya'nın güneydoğusunda ve Beyşehir gölü kıyısında kaza merkezi) böyle dört halı parçası daha bulundu.

Bunlardan biri Konya halılarından birinin çok benzeri, diğer ikisi yüzyılın sonundan veya 14. yüzyılın ilk yıllarından kalmış olmalıdır. Dördüncü parça 15. yüzyıldandır. İki Selçuklu halısından biri baklava örneğinin bir değişik şeklini gösteriyor. Hemen hemen 5 metre uzunluktaki büyük halının parçası olan diğerinde koyu mavi üzerine açık mavi olarak üslüplanmış çiçek motifleri dik bir eksen üzerinde bir sağa bir sola dönük olarak sıralanmıştır. Bunların içinden çıkan küçük bir sap üzerinde köşeli tomurcuklar sarkmaktadır. Çiçeklerin ucu kanca biçiminde kıvrılmış olup, ayrıca sapların iki tarafında küçük yapraklar uzanıyor. Bütün desenler beyaz şerit halinde bir konturla çevrilidir.

Fustat'ta Bulunan Selçuklu Halıları :

1935-36 yıllarında Fustat'ta (Eski Kahire) yüz kadar halı parçası meydana çıkarılmış ve bunlardan çoğu Lamm tarafından İsveç'e götürülmüştür. Hâlen Stockholm Milli Müzesinde, birkaçı da Lamm'ın özel koleksiyonunda bulunmaktadır: Önemli bir kısmı Atina Benaki Müzesi'ne mal edilmiştir. Benaki Müzesinde bulunanlardan hiçbirisi tanıtılmamış ve yayınlanmamış olup, bilinmemektedir. Fustat halılarının düğümleri Konya halılarından daha sık ve ince, boyları da küçüktür.

İsveç müzelerinde saklanan koleksiyondan 29 parçanın resimleri ve desenleri Lamm tarafından yayınlanmıştır. Bunlar hep XIII-XV. yüzyıllarda Anadolu'dan ithal edilmiş halılardan kalmıştır. Bunlardan yedi parça Konya Selçuklu halıları grubuna girmekte ve Selçuklu halı örneklerini daha da zenginleştirmektedir. Aynı zamanda bu parçalar Anadolu Selçuklu halılarının XIV. yüzyıla kadar uzandığını da göstermiştir. Argaçlar sarıya yakın mat beyaz veya kahverengi, arışlar ise yine kırmızı yündendir.

Böylece Selçuklu halıları sekizi Konya'da, üçü Beyşehir'de, yedisi Fustat'ta ele geçirilmiş olarak 18 adedi bulmaktadır. Bunlardan üçü çok yıpranmış halde, fakat bütün olarak; 15 i sadece parçalar halinde zamanımıza kadar gelebilmiştir. Bu 18 halıdan yalnız ikisi (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, envanter no: 692 ve 693 de) birbirinin eşi olup geri kalanlar hep değişik örnek veya renk göstermektedir. Bu halde 17 halı ile 17 çeşitli örnek karşısında bulunuyoruz demektir. Bu kadar az sayıda kalmış halılarda bu derece zengin

ve değişik örneklerin bulunması inanılmaz bir yaratma kuvvetine işaret eder.

Onüçüncü yüzyıl Selçuklu halılarından kalan bu 18 adet orijinalin incelenmesine göre bunlar genellikle geometrik, bazen de kuvvetle stilize edilmiş (üslûplanmış) bitki motiflerinden bir örnek, bordürlerde ise kûfi yazıdan geliştirilmiş bir kompozisyon göstermektedir. Tekrar edilen motiflerin sıralanması ile geometrik örnekler göze çarpar. Bitki unsurları belirsiz olarak aksediyor. Figür ise hiç yoktur.

14. yüzyıldan itibaren kuvvetle üslûplanarak tezyini bir karakter almış olan hayvan figürlerinin de Anadolu halılarına girdiği görülür. Bunlar geometrik bölümlerin içine dolgu olarak yerleştiriliyor. Bir ağacın iki tarafına yerleştirilen kuşlar en çok sevilen kompozisyondur. Yüzyılın sonuna doğru gruplar halinde veya birbirine saldıran hayvanlarla hareketli sahneler görülür. İlk hayvan veya kuş figürlü halılar Avrupalı ressamın tablolarında 14. yüzyılda ortaya çıktığına göre, her halde başlangıcı 13. yüzyıla kadar uzanır. Tablolarda bunların tasvirleri 15. yüzyıl ortalarına kadar devam eder.

1890'da Bode'nin Roma'da Berlin Müzesi için satın aldığı parça halıda ejder ve zümrüdüanka kavgasını canlandıran bir kompozisyon iki defa tekrarlanmıştır. Bu, onbeşinci yüzyıl son yarısından kalma bir Anadolu halısıdır. Bu çeşit halılar XV. yüzyıl İtalyan Resminde çok tanınmış ve tasvir edilmiştir.

1925'de İsveç'in Marby köy kilisesinde bir ağacın iki tarafında stilize kuş figürleriyle ikinci bir Anadolu halısı bulunmuştur. Fakat burada ağacın dalları suya akseder gibi altta da tekrarlanarak tam bir dolgu oluyor ki, bu onbeşinci yüzyıl sonundan geç bir varyasyondur. Fustat'da bulunan parçalardan üçü kuş veya hayvan figürlüdür. Konya Müzesinde on sıra halinde dörder horoz figüründen ibaret kompozisyonla, diğer bir halı da 15. yüzyıl sonundan kalmıştır.

Onbeşinci yüzyıl sonuna doğru ressamın tablolarında hayvanlı halılar yerine geometrik desenli halılar görülüyor. Bunlar 1451'den sonra, önce İtalyan ve sonra Felemenk ve Hollanda tablolarında onaltıncı yüzyıl başlarına kadar tasvir edilen fakat Holbein'in tablolarında pek sık görüldüğü için onun adı ile tanınan halılardır. Rieftahl'in Beyşehir'de bir parçasını bulduğu onbeşinci yüzyıl halısı

Holbein halılarının en eskisi olup, çok büyük boydadır. Geçen yaz müze deposunda bulunan parçalarla örnek on kareye tamamlanmıştır. Çok zengin ve gösterişli bordür ve ilk defa görülen mor renk onbeşinci yüzyıl için karakteristiktir.

İstanbul Vakıflar idaresinin deposunda muhafaza edilen yeni bulunan bir halı ise Marby halısının daha gelişmiş bir örneğini ortaya koyar. Burada halının zemin bölümlenmesi aynı olmakla beraber sekizgenlerin içinde daha zengin bir kompozisyon vardır. Esas motif bir ağacın iki tarafında birer kuştur. Kuşlar sorguçlu olup, daha dekoratiftir. Ayrıca köşelere stilize birer hayvan, muhtemelen birer ejder yerleştirilmiştir. Halı hayvan figürlü halıların en karakteristik motiflerinin yeni bir kompozisyon düzeni içinde birleştiğini gösteren ve ilk defa rastlanan örneği ile önem kazanır. 15. yüzyılın sonuna tarihlendirdiğimiz bu halı, karakteristik kuş figürleriyle, diğer kuş figürlü halılar arasında benzer hatlarıyla yer alır ve gelişmiş bir devresini belirtir.

Onbeşinci yüzyılın asıl özelliği Holbein'in adına bağlanan halıların meydana gelmesi olmuştur. Bazıları daha önce İtalyan ressamlarında görülmüş, bazılarını da Holbein'in hiçbir zaman tablolarına almadığı bu halılara verilen isim hem yanlış hem şaşırtıcı olmakla beraber yerleşmiştir. Konturları belirsiz sekizgenlerle, kaydırılmış olarak sıralanmış baklavalardan veya yan yana değişik renkli küçük kareler içindeki sekizgenlerin sıralanmasını gösteren Holbein halıları en eskileri olup onbeşinci yüzyılda başlamış, onaltıncı yüzyıldan sonra da çok devam etmemiştir. Bordürler de çok defa kûfi dekorludur. Beyşehir halısının baklava sekizgen örneğini daha küçüklenmiş olarak gösterenler de bunlar arasına girer.

Nebâti motiflerin birleşmesiyle meydana gelen haça benzer zengin baklavalardan ve kontursuz sekizgenlerin dağılmış şekiller haline geldiği diğer Holbein halıları da aynı şemayı muhafaza eder. Bunlar Lorenzo Lotto'nun tablolarında görüldüğü için Lotto halıları adını almıştır. Daima kırmızı zemin üzerine sarı örneklerle yapılan bu halılarda kûfi bordür yanında bulut motifleriyle klasik Uşak bordürü de görülür. Tahminen 1500-1800 arasında tablolarında görülen bu halıların bol sayıda kalan orijinaleri arasında 6 metre uzunluğunda ve armalı olanları vardır. Sekizgenle doldurulmuş büyük karelerin üst üste sıralandığı sade Holbein halıları onbeşinci yüzyıl boyunca gelişmiş ve son yıllara kadar devam etmiştir.

Büyük karelerin altında ve üstünde ikişer sekizgenle, örneklerde ilk defa bir gruplanma gösteren Holbein halıları bunların değişik bir şeklidir. Dört tip halinde toplanan bütün Holbein halıları Uşak bölgesinde veya Batı Anadolu'da yapılmıştır.

Onaltıncı yüzyılda aynı bölgede yapılan halılarla yeniden parlak bir devir başlar. Holbein halıları, Selçuklularla Osmanlıların onaltıncı yüzyıl boyunca gelişen bu halı sanatı arasında geçişi hazırlamıştır. Uşak halılarının çok zengin ve çeşitli grubu etraflıca incelenmemiştir. Madalyonlu ve yıldızlı Uşak halıları iki ana tip olup, Holbein halılarının ikinci grubundan gelmiştir. On metre büyüklüğe varan madalyonlu halılar, büyük orta madalyonun altında ve üstünde birer, yanlarda ikişer kesik madalyonla sonsuzluğa işaret eden bir örnek gösterir. Madalyon Tebriz halılarından gelme bir motiftir ve kitap sanatından alınmıştır. Fakat bunlar sınırları belli, kapalı kompozisyonlardır. Madalyonlu Uşaklar onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.**

Yıldız örneğindeki madalyonlarla baklavaların alternatif sıralanmasını gösteren yıldızlı Uşaklarda sonsuz örnek daha belirlidir. Bunlar onyedinci yüzyıldan sonra görülmez. Orijinalleri de sayılıdır. Paris Bordone'nin Venedik'de (Akademia Bella Arte) 1533 tarihli "St. Mark'ın yüzüğünü Doc'a getiren balıkçı" tablosundaki taht şahane bir yıldızlı Uşak halısı üzerindedir. Fakat en eski orijinaller bordürlerinde Montagu armasını taşıyan 1584 ve 1585 tarihli üç halı olup, Buccleuch Dükü'nün malıdır. 1584 tarihli 3 yıldız 2 baklava alternatifli olup, çok nadir bir halıdır.

Onaltıncı yüzyıl ortasında kaynaklarda adı geçen, daha sonra da tablolarında görülen beyaz zeminli Uşak halıları Kuşlu Halı diye tanınır ve onsekizinci yüzyıla kadar uzanır. Aslında birbiriyle karşılaşan iki yaprak motifi, aradaki zeminin çeşitli rengi yüzünden aldatıcı bir görünüşle kuşa benzediğinden bu isim verilmiştir. Beyaz zeminli Uşak halılarında çintemani motifli olanlar da vardır. Bunların kırmızı zeminli olanlarında çintemaniler lácivert ve sarı oluyor. Üç asır boyunca parlak bir gelişme gösteren çeşitli Uşak halılarında 18. yüzyıl sonunda bozulma gerileme başlamıştır.

** En eski İran halıları onbeşinci yüzyıl sonundan kalmadır. 14. yy. sonundan itibaren minyatürlerde görülen halılar ise, sekizgen kompozisyon ve kûfi bordürle Türk halıları geleneğine bağlanır.

Büyük örneklî Holbein halîlarından gelişen diğerk bir grup Bergama halîlarıdır. Bunlarda geometrik örneklr, bazan da çok üslûplananarak aynı şemaya uydurulmuş bitkisel motifler hakimdir. En eskileri 16. yüzyıldan kalmış olan bu halîlar Selçuklu halîlarının birçok motiflerini ve kûfi bordürlerini günümüze kadar yaşatmışlardır.

Klasik Anadolu Halîları yanında onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Saray Halîları denilen teknik ve dekor bakımından tamamı ile farklı bir halî grubu ortaya çıkar. Osmanlıların natüralist yaprak ve çiçek dekoru bunlarda İran düğümü ile birleştirilmiştir. Hepsi Gördes düğümlü olan bütün diğerk Türk halîlarından farklı olarak Sine (iren) düğümü ile hazırlanmış bu halîlar sık düğümleriyle kadifeyi andıran yumuşak bir etki bırakırlar. Osmanlılar 1514'de Tebriz'i, 1517'de Kahire'yi fethetti. Bu iki tarih Türk Halî Sanatı bakımından önemlidir. Saray halîları Memlûk halîlarının teknik, malzeme ve renk etkisi altında meydana gelmiştir. 1600 den sonra Memlûk halîsı yoktur. Madalyon düzeni Saray Halîlarında Uşak halîlarından farklı olarak ikinci planda kalıyor. Esas örneklr sonsuzluğa göre çizilmiş bir desendir. Türkler sağlam bir sezi ile kitap sanatıyla her türlü sıkı bağlantıyı reddedip, tekstil kanunlarına bağılı kalmışlardır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- F. Sarre, "Mittelalterliche Knüpsteppiche Kleinasiatische und Spanischer Herkunft", *Kunst U. Kunsthandwerk*, cilt 10, 1907, s. 503 v.d.
- R. Neugebauer, *Hanabuch der Orientalischen Teppichkunde*, Leipzig 1922, s. 54 und Titelbild.
- Sir Aurel Stein, *Innermost Asia*, cilt 3 Levha, XLIV, Oxford 1928.
- R. Riefstahl, "Primitive Rugs of the 'Konya' Type in the Mosque of Beyşehir", *The Art Bulletin*, cilt 13, 1931, s. 176 v.d.
- G. J. Lamm, "The Marby Rug and Some Fragments of Carpets Found in Egypte", *Orientaliska Sällskapetets Arsbok*, 1937, s. 51 v.d.
- Oktay Aslanapa, *Türk Halî Sanatı*, Diez-Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul Edebiyat Fak. 1955, s. 28-258 ve s. 238-258.
- Aslanapa, Oktay, "Early Ottoman Carpets", *Oriental Carpet and Textile Studies*, cilt 2, London 1986, s. 67-73.
- Kurt Erdmann, *Der Orientalische Knüpsteppich*, Tübingen 1955.
- Kurt Erdmann, *Der Türkische Teppich des 15. Jahrhunderts*, İstanbul 1957.

- W. Von Bode, -E. Kühnel, *Antique Rugs from the Near East*, Berlin 1958. "Vorderasiatische Knüpsteppiche äus älterer Zeit" in 1902-1914-1922 den sonra 4. baskısı.
- Oktay Aslanapa, *Turkish Arts, Seljuks and Ottoman Carpets, Tiles and Miniature Paintings*, İstanbul 1961, s. 170, 60 (renkli).
- Kurt Erdmann, *Siebenhundert Jahre Orientteppich*, Wiesbaden 1966 Levhalar.
- Johanna Zick, "Eine gruppe von Gebetsteppichen und ihre Datierung", *Berliner Museen* Heft I. sept. 1951, s. 6-14.
- Oktay Aslanapa, "Osmanlı Minyatürlerinin Üslûbu", *Kaynaklar Dergisi*, sayı 1, s. 65-68.
- Oktay Aslanapa, *Ein Anatolischer Tierteppich vom Ende des 15 Jhdts.*, Beirrage zur Kunstgeschichte Asiens in Memoriam Ernst Diez, İstanbul 1963, s. 173-181.
- F. R. Martin, *A History of Oriental Carpets Before 1800*, Wien 1902, cilt 2.
- Kendrick-Tattersall, *Hand-Woven Carpets, Orientaland European*, London 1922, cilt 2.
- C. A. Lamm, "Anatolian Holbein Carpets of the XVth Century," *Svensga Oriental Karpets Arsbok*, 1937. s. 52-130.
- Kurt Erdmann, *Der Orientalische Knüpsteppiche*, Tübingen 1955.
- Oktay Aslanapa, "Türk Halılarında Hayvan Postu Motifleri", *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 32-36.
- Şerare Yetkin, *Historical Turkish Carpets*, İstanbul 1981.

